

ПИСЬМЕННИКИ ЗАКАРПАТТЯ І ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ КОНТЕКСТ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

УДК 82.09(477.87)«19»

Наталія РЕБРИК,
*кандидат філологічних наук, проректор ЗХІ,
м. Ужгород, Україна*

Анотація. У статті мова йде про літературу українського Підкарпаття першої половини ХХ століття. Автором робиться спроба ввести творчість закарпатських письменників А. Волошина, І. Невицької, Ю. Станинця, Зореслава, Івана Ірлявського в загальноукраїнський літературно-мистецький контекст.

Ключові слова: українське Підкарпаття, творчість, загальноукраїнський контекст, література чину, література народоцветва.

У 1923 році Михайло Возняк у статті «Наш рідний язик», що вийшла накладом щоденної газети «Русин» за редакцією Франтішка Тихого в Ужгороді, писав: «Без мови нема розуму, без розуму нема поступу, без поступу нема життя, без рідної мови нема власної літератури і культури, а без власної літератури і культури нема народу. На Підкарпатській Русі може бути тільки українська література і культура...» [1, с. 34].

Справді, література українського Підкарпаття першої половини ХХ ст. – явище цікаве і багатогранне. Августин Волошин (1874-1945), Ірина Невицька (1886-1965), Юрій Станинець (1906-1994), Зореслав (о. Севастіян-Степан Сабол, 1909-2003), Іван Ірлявський (Іван Рошко, 1919-1942) – найпрезентабельніші письменники цього періоду, митці виразного художнього обдарування, сила таланту яких органічно і яскраво відтворювала дійсність, втілюючи національно-патріотичні ідеї та гуманістичні ідеали у прозових, поетичних, драматичних творах, літературознавчих статтях і проповідях. Послідовна й активна їхня громадсько-політична діяльність. Свого часу письменницьку творчість А. Волошина, І. Невицької, Ю. Станинця, Зореслава та Івана Ірлявського належно оцінено літературною критикою та поодинокими аналітичними публікаціями (В. Бірчак [2], Є. Пеленський [3], А. Гарасевич [4], А. Гартл

[5], М. Мухин [6], Є. Маланюк [7], М. Лелекач [8] та ін.). Радянське літературознавство, в силу ідеологічних обставин, взагалі не публікувало досліджень діяльності перерахованих митців слова, обмежуючись загальною негативною оцінкою. За останні десятиліття інтерес до цього періоду в літературі зріс: з'явилися окремі наукові статті та розвідки Л. Баботи [9], О. Мишанича [10], М. Мушинки [11], Л. Голомб [12], Н. Ференц [13], М. Козак [14], в яких основна увага концентрується на підходах до розкриття світу і громадської діяльності названих письменників, хоч і домінує бібліографічний підхід. Проте їхні дослідження не охоплюють всього спектру літературного процесу на українському Підкарпатті в першій половині ХХ ст.

Метою нашого дослідження є визначити умови формування, становлення, розвитку та розквіту літератури народоцветва і чину українського Підкарпаття в першій половині ХХ століття на прикладі життя, діяльності і творчості найбільш яскравих та малодосліджених письменників цього періоду – Августина Волошина, Ірини Невицької, Юрія Станинця, Зореслава, Івана Ірлявського.

Аналіз історичних умов формування ідейно-естетичних принципів літератури українського Підкарпаття в першій половині ХХ століття дає достатні підстави зробити висновок про наявність чітких ознак принаймні двох літературних течій – літератури народоцветького напрямку й літератури чину. З метою упорядкування терміно-понятійного апарату зауважимо, що на означення окремого сегменту літератури українського Підкарпаття 10-40-х рр. ХХ ст. використовуємо термін «народоцветька». Визначальним аргументом на його користь є історичний факт власне такої самоназви суспільно-політичного та культурно-просвітницького руху в краї, провід якого витворював і утверджував ідеологію поступового виборювання національних прав для свого народу в умовах панування чужих держав. Народоцветький рух упродовж кількох десятиліть подолав шлях від перших публічних виступів, дискусій, офіційних звернень в урядові інституції до широких національно-освідомлюючих акцій, багатотисячних маніфестацій, масових народоцветьких, просвітянських, молодіжних, жіночих з'їздів, конгресів, свят, що у висліді знайшло вияв у фактичній інституалізації політичного, національного та культурного життя українців Підкарпаття вже на початку 30-х рр. ХХ ст. Безпосередня участь у цьому русі письменників Августина Волошина, Ірини Невицької, Юрія

Станинця, їхні програмні виступи на численних народовецьких акціях з одного боку творили ґрунт для розвитку нової української літератури, а з іншого – виконували роль літературно-мистецького проводу. Таким чином, у відносно короткому історичному проміжку на теренах українського Підкарпаття з'явився відчутний масив різножанрової лектури. Це на перших порах забезпечувало елементарні потреби громадськості, спраглої до живого народного слова, й уможлиблювало швидку з'яву цілої генерації національно-свідомої шкільної, гімназійної та студентської молоді, із середовища якої визріли чільні мистецькі одиниці з уже зрослими ідейними та естетичними поглядами й вимогами. Закономірним є вихід на літературну арену початку 30-х рр. письменницьких сил (Зореслав, Іван Ірлявський), які витворили якісно нову мистецьку естетику – естетику чину. У ній ідея відданості народові визріває до ідеї творення, виборювання й захисту української соборної держави, служіння якій має найвищий сенс, аж до самозречення. Цей сегмент літератури українського Підкарпаття означаємо терміном-метафорою «література чину» чи «література великого чину», що є абсолютними синонімами. Народовецька література та література чину не охоплюють всього спектру мистецького життя краю окресленого періоду, але є його найвиразнішим, а в національному сенсі – найважливішим виявом.

Літературу народовецьку характеризує, в першу чергу, слідування будительській/просвітницькій традиції особливого інтересу до життя простого народу, домінування рустикальної тематики, творення позитивного образу сільського лідера, наділеного відповідними морально-етичними чеснотами й баченням перспективи дій, виключно в інтересах громади. Представники цього напрямку пройшли важкий шлях від політичної боротьби за право на кириличну літургію до утвердження рідної, української мови в публічному житті та літературі. Вони виконали вкрай важливе завдання – ліквідували гостру нестачу лектури рідною мовою, а також сформували, насамперед через навчальні заклади та церкву, широку читацьку аудиторію. Місцева тематика й проблематика реалізовувалися на достатньому художньому рівні, й таким чином народовецька лектура виконувала важливу функцію формування ідейних переконань та естетичних смаків. Народовецька ідеологія витворювалась авторитетними в середовищі інтеліген-

ції людьми. А те, що представники цього напрямку в літературі були або греко-католицькими священиками, або близькими до церкви, сприяло зростанню популярності народоцветва серед вірників. Важливим був їх соціальний статус і в плані забезпечення можливості розвитку літератури шляхом прямих та опосередкованих фінансових і матеріальних інвестицій. Заснування та утримування часописів, друкарень, активна участь у діяльності національних товариств, творчих колективів ставила літературу українського Підкарпаття в якісно вигідні умови. Створення мережі навчальних закладів й надання можливості працювати в них чисельній молодій місцевій інтелігенції та українській еміграції, серед яких було чимало письменників і літературознавців, стало підґрунтям приходу молодого покоління митців, які власне й вивели літературу на новий, якісно відмінний рівень. Йдеться про о. Августина Волошина, ідеолога народоцветва. Знаємо й шануємо його як Президента Карпатської України, релігійного, громадсько-політичного діяча, врешті Героя України. Проте Августин Волошин як письменник майже невідомий.

Утвердившись в народоцветьких переконаннях ще при кінці XIX століття, Августин Волошин упродовж усього подальшого життя прагнув надати їм більшого динамізму, наповнити реальними зрушеннями в царині освіти, культури, мистецтва, громадського життя, що закономірно привело до вироблення цілісної програмної настанови, власне до утвердження народоцветької ідеології в усіх сферах суспільного життя на українському Підкарпатті. До цього, звичайно, прислужився досвід будительства минулого століття, який саме в перші десятиліття XX ст. актуалізується як стиль й міфологізується як явище культури. Відкинуто було використання російської мови, чим явно грішили будителі, й натомість особливий акцент робився на мові народній, якою почали виходити періодичні видання, назви яких часто відтворювали спрямованість: «Наука», «Село», «Слово народа» і т. д. Нагальним залишалося подолання гострого дефіциту в лектурі рідною мовою, що спонукало автуру працювати майже в усіх жанрах одночасно: в поезії, прозі, драматургії, публіцистиці, науці. Августин Волошин у цьому контексті дається до найвідповіднішої ілюстрації.

Він, вводячи в контекст літератури українського Підкарпаття ідеї та героїв нового часу, виступає новатором насамперед в тому,

що вибудовує колізію перемоги. Героїзація поразки, яку зустрічаємо в творчості А. Волошина, не поступається героїці перемог. Морально-етична та ідейна вищість утверджуються в реальних життєвих ситуаціях. Власне, в цьому й вбачаємо оригінальність п'єс «Маруся Верховинка» та «Князь Лаборець». Подібне художнє вирішення зустрічаємо згодом і в інших авторів, що дає підстави судити про життєздатність концепції А. Волошина.

Ірина Невицька – дружина греко-католицького священика – свідомо свого високого покликання, залишившись з шістьма дітьми на руках після еміграції чоловіка до Америки, не виїхала за ним, а стала засновницею культурно-освітнього товариства «Просвіта» в Пряшеві, редактором народовецького часопису «Слово народа», друкованого українським фонетичним правописом, організатором жіночого руху на Закарпатті і Пряшівщині, автором першого в літературі Закарпаття історичного роману «Правда побідила» та надзвичайно популярної повісті «Пригоди Матія Куколки». Саме Невицька спричинилася до радикального поступу українців Підкарпаття в національному самоусвідомленні. Її незаперечною заслугою є утвердження високих морально-етичних цінностей засобами розважального жанру, досягнення популярності україномовної лектури в середовищі шкільної та студентської молоді.

Ю. Станинець, слідуючи започаткованій в літературі українського Підкарпаття А. Волошином концепції перемоги, у першому в закарпатоукраїнській літературі соціально-психологічному романі «Сусіди» не тільки розкрив проблеми вселюдського змісту, показав життя селян у всіх його суперечностях, у боротьбі людських антиномій, але й дав вичерпну характеристику тяглоті соціального й національного самоусвідомлення, показав морально-етичну і духовну складові настроїв і побуту села, відтворив зародження нового, прогресивного, чесного способу господарювання, переконав, що світ шахрайства і зла можна побороти непорушним народним кодексом честі, доброти і благородства.

З іменем Степана-Севастіяна Сабола-Зореслава пов'язане зародження й утвердження в літературі українського Підкарпаття ідеї Великого Чину. Творчість Зореслава має ті вершинні реєстри звучання, які дають підставу говорити про неї як про явище цілісне й унікальне в національній культурі, витoki якого – у багатовіковій історії, у неперервності традицій, у стремлінні до національного

поступу. Покоління, що було свідоме високого покликання служити Україні, яка «конала в муці під рукою ката», отримало свого трибуна, невичерпну енергію мистецтва якого, силу його поетичного слова було взято на прапор цілою плеядою письменників. Саме уривок з його популярного на той час вірша Улас Самчук взяв за епіграф до книги споминів «На білому коні»: «І в'їде князь-лицар казковий у Київ на білім коні...»

Поетична національно-державницька домінанта виразно відтворена в поезії Івана Ірлявського. Своє коротке життя, непересічний талант поет офірував ідеї Української держави, ідеї Великого Чину, а його лірика – одна з найяскравіших сторінок української поезії Закарпаття 30-40-х років ХХ ст. Поезія Івана Ірлявського співвідноситься із настроями і почуваннями національно свідомої молоді і є документом своєї доби. Він – поет «чину, завзяття, боротьби і молодості» – належав до покоління закарпатських літераторів кінця 30-х – початку 40-х років, які знайшли міцне опертя в духовних надбаннях рідного народу, його пісні, казці, легенді, переказі, святі, обряді, звичаєвості, сакральній та народній архітектурі, витворах народних митців. Його творчість якісно увиразнила мистецьку палітру української поезії 30-40-х років і внесла в літературний процес свіжий гірський струмінь, позначений мотивами любови до рідної землі та мужніми поривами до героїчного чину.

Отже, народовецька ідеологія на українському Підкарпатті виконала одне з найважливіших та найскладніших суспільних завдань – привела об'єктивно опізнених у національному розвитку підкарпатських русинів до усвідомлення себе частиною великого українського народу, стала тим чинником, який мобілізував громадянство до активного національного Чину. Хоч масове зрушення під гаслами національного самоутвердження та стремління до злуки під керівництвом Руських народних рад і не досягло повного успіху в 1918-1919 рр., та воно створило прецедент в контексті національно-державницьких домагань і стало доброю школою для подальших державотворчих змагань з апогеєм у 1938-1939 рр. Національна ідея, а почасти націоналістична ідеологія, в середовищі студентства, а насамперед – творчої молоді, мали достатньо симпатиків й апологетів. Національний/націоналістичний рух набирає обрисів професійної, послідовної й цілеспрямованої ідеологічної роботи з належним інституційним структуруванням.

Діяльність «Пласту», молодіжних та літературних часописів, орієнтованих першочергово на молодь, мали у висліді генерацію національно свідомих, соціально й політично активних громадян.

Ідея служіння Великому Чину глибоко вкорінюється у свідомості творчої молоді, яка гуртувалася навколо часопису «Пробоем». На сторінках цього видання проходило літературний та ідейний вишкіл покоління, народжене в перші десятиліття ХХ ст. Патронат з боку українських письменників-емігрантів так званої «празької школи» був ненав'язливим, а з огляду на фахове ведення літературних і літературознавчих справ, вироблення в редакції часопису високих ідейно-естетичних вимог до публікованих текстів – вкрай корисним. Це середовище дало Україні Августина Волошина, Ірину Невицьку, Юрія Станинця, Степана-Севастіяна Сабола-Зореслава, Івана Ірлявського-Рошка, Івана Колоса-Кошана, Федора Могіша, Миколу Лелекача і т. д.

І останнє. Наше дослідження великою мірою виконано на основі архівних матеріалів. Це – листи, спогади, рукописи неопублікованих творів, щоденники, аудіозаписи, безпосередні зустрічі, що зобов'язує перед світлою пам'яттю цих людей, троє з яких – Волошин, Станинець і Зореслав – були греко-католицькими священниками, Ірина Невицька – паніматкою, двох з них навіть невідомі могили: Августин Волошин замучений у Лефортово, Іван Ірлявський 23-річним загинув у Бабиному Яру; Ірина Невицька померла зовсім забутою письменницею, Станинець, брутално вилучений з літератури, вже втратив надію до неї повернутися, а Зореслава доля закинула у далекий Детройт, і всі вони як справжні українці були віддані Богу і Україні, всіх їх тримало Слово.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Возняк М.* Історія української літератури: У 2 кн. – Львів, 1992, 1994.
2. *Бірчак В.* Карпатська Україна: спогади і переживання. – Прага, 1940. – 91 с.;
Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі. – Ужгород, 1937. – 178 с.
3. *Пеленський Є.* Письменство. – Збірник Карпатської України. – Укр. видавничий Інститут у Львові. – Львів, 1939. – С. 109-121.
4. *Гарасевич А.* Молоде Закарпаття // Напередодні. – 1938. – Ч. 5. – С. 4.
5. *Hartl Antonin.* Literarní obzoreni Podkarpatskych Rusinu. – Прага, 1930. – 70 с.
6. *Мухин М.* [Читач]. Новини української літератури // Пробоем. – 1940. – Ч. 1 – С. 24.

7. *Маланюк Є.* Думки про мистецтво // Українське літературознавство, 1995. – Вип. 61. – С. 125-132; *Маланюк Є.* З Закарпатського Парнасу // *Ребрик Н. о.* Степан-Севастьян Сабол (Зореслав). – Ужгород: Карпати-Гражда, 1998. – Шкільна серія. – Випуск 3. – С. 29-32.
8. *Лелекач М.* Ідейний розвій підкарпатської літератури. – Пробоєм. – Р. І. – Ч. 5. – квітень, 1934. – С. 60-61.
9. *Бабота Л.* Відійшла у вічність Людина // *Дукля*, 2003. – № 2 – С. 40-43; *Бабота Л.* Закарпатоукраїнська проза другої половини ХІХ століття. – Пряшів, 1994. – 250 с.; *Бабота Л.* Зореслав і католицький модернізм // *Дукля*. – 1999. – № 5-6. – С. 38-43; *Бабота Л.* Зореслав // Закарпатська поезія ХХ століття. Антологія. – Ужгород: Закарпаття, 2003. – С. 80-84.
10. *Мишанич О.* Загальноукраїнський контекст літератури Закарпаття. – Ужгород: Гражда, 1996. – 98 с.; *Мишанич О.* Карпати нас не розлучать: Літературно-критичні статті і дослідження. – Ужгород: Срібна Земля, 1993. – 282 с.; *Мишанич О.* Празька школа українських поетів і поезія Закарпаття 30-х років // Карпати нас не розлучать. – Ужгород: Срібна Земля, 1992. – С. 119-129.
11. *Мушинка М.* «Доля Пряшівщини близька моєму серцю»: Інтерв'ю з Зореславом // *Дукля*. – 1990. – № 5. – С. 61-66.
12. *Голомб Л.* Закарпатська тема в поліфонії національно-соборницьких ідей української лірики // Науковий вісник УжНУ. – Серія «Філологія». – Ужгород, 2000. – Вип. 5. – С. 40-44.
13. *Ференц Н.* Поезія і поети Закарпаття. – Ужгород: Мистецька лінія, 2003. – С. 75-89; *Ференц Н.* Поетичні горизонти Закарпаття. – Ужгород: Мистецька лінія, 2003. – С. 116-130.
14. *Козак М.* Автор і ліричний герой у поезії І. Ірлявського // Закарпаття в складі Чехословаччини: Зб. наук. праць. – Ужгород, 1999. – С. 211-217; *Козак М.* Збірка І. Ірлявського «Вересень» як лірична поема // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Зб. наук. праць. – Вип. 2. – Ужгород, 2000. – С. 310-316; *Козак М.* Ідея «Великого Чину» в поезії Івана Ірлявського // *Ребрик Н.* Іван Рошко (Ірлявський): «...Ірлявські дзвони в моїм серці чути...»: Життєвий і творчий шлях поета. – Шкільна серія. – Випуск 8. – Ужгород: Гражда, 2000. – 141 с.; *Козак М.* Лірика І. Ірлявського в контексті неоромантизму празької школи // Науковий вісник УжНУ. – Серія «Філологія». – Випуск 7. – Ужгород, 2003. – С. 89-934; *Козак М.* Релігійно-філософська лірика Зореслава // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Українська література в загальноєвропейському контексті: Зб. наук. праць. – Випуск 9. – Ужгород, 2002. – С. 145-150; *Козак М.* Своєрідність релігійної лірики Зореслава // Науковий вісник УжНУ. Серія «Філологія». – Ужгород, 1998. – Вип. 3. – С. 153-159.

**WRITERS OF TRANSCARPATHIA AND ALL-UKRAINIAN LITERATURE AND ART
CONTEXT OF THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY.**

Nataliya REBRYK,

*Ph. D. (philology), Pro-rector of Transcarpathian Art Institute,
Uzhgorod, Ukraine*

Annotation. *The article deals with the literature of Ukrainian transcarpathian area in the first half of the 20th century. The author makes an attempt to include the creative work of Transcarpathian writers A. Boloshyn, I. Nevytska, Yu. Stanynets, Zoreslav, Ivan Irlyavskiy into All-Ukrainian literature and art context.*

Key words: *Ukrainian Pidkarpattya, creative work, All-Ukrainian context, literature of action.*